

Секція 17
СУЧАСНІ МЕТОДИ І ЗАСОБИ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

УДК 343.139

В. В. Тищенко,*д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики ОНЮА*

**СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ:
ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ЗНАЧЕННЯ**

Поняттю і значенню слідчих ситуацій у криміналістичній літературі приділяють велику увагу, а принцип ситуативності нерідко відносять до основного вихідного начала побудови окремих методик розслідування [1; 2; 3], з чим цілком можна погодитися. У зв'язку з цим названий принцип потрібно розглянути докладніше.

Погляди вчених-криміналістів щодо поняття слідчої ситуації можна розділити на чотири великі групи.

Одні з них підкреслюють, що слідча ситуація — це різноманітні зовнішні умови, обстановка, в якій протікає процес доказування, здійснюється розслідування [4]. Інші акцентують увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі [5; 6]. Треті обмежуються вказівкою на сукупність даних, якими володіє слідчий, про обставини розслідуваної події, і які впливають на прийняті ним рішення [7]. Четверті бачать у ній сукупність обставин, що характеризують стан розслідування у певний його момент [8].

Наведені точки зору свідчать про те, що поняття слідчої ситуації, визначення її сутності і значення є непростою проблемою. Ряд з них викликає критичні зауваження.

Саме поняття слідчої ситуації — криміналістичне, воно виникло як відгук на проблеми слідчої практики і в нього слід вкласти певний криміналістично значимий зміст. Було б невірно при з'ясуванні його сутності виходити тільки з нормативного лексичного тлумачення ситуації. До речі, і воно має досить широкий зміст: «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановку» [9].

Визначаючи зміст поняття слідчої ситуації, потрібно врахувати справедливе зауваження В. К. Лісиченка й О. В. Батюка про те, що тут необхідне чітке розмежування конкретної слідчої ситуації, що створюється стосовно конкретної кримінальної справи, і типової слідчої ситуації як наукового поняття, що

використовується в криміналістиці для розробки ефективних тактичних прийомів і методів розслідування різних категорій злочинів [10].

У першому випадку слідча ситуація, як положення в розслідуванні, може розглядатися як комплекс обставин, що характеризують стан розслідування внутрішньо, його інформаційно-доказову базу, і обстановку розслідування — сукупність різних умов, у яких триває конкретне розслідування, на що справедливо вказує Г. А. Матусовський [11].

Конкретна слідча ситуація — явище індивідуальне і неповторне в силу надзвичайної розмаїтості формуючих її умов. Однак і тут необхідне виділення сукупності тих факторів, що мають організаційно-методичне і тактичне значення і можуть бути використані для управління слідчою ситуацією і вирішення правильно виділених слідчих завдань. Проте це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої має сприяти наукова теоретична розробка використання типових слідчих ситуацій.

Ось чому не можна погодитися із занадто широким тактичним і методичним розумінням слідчої ситуації і включати в неї всілякі зовнішні обставини, у тому числі технічного, організаційного характеру, так само як і такі суб'єктивні фактори як слідчий досвід, професійні і психологічні характеристики слідчого, наслідки неправильних дій учасників розслідування, оцінку слідчим ситуації, що створилася. Безумовно все це присутнє в реальній обстановці розслідування з конкретної справи і впливає на хід розслідування. Така обстановка в кожному конкретному випадку індивідуальна, а висловити повною мірою наукові рекомендації індивідуально-визначеного характеру неможливо. Але наука і не ставить таке завдання. Її мета — відобразити найбільш характерні властивості досліджуваної діяльності, станів процесу, проаналізувати, узагальнити їх і відбити у відповідному науковому понятті, що може бути потім використане як у наукових дослідженнях, так і для застосування наукових положень у практиці.

З іншого боку, звужувати розуміння слідчої ситуації до сукупності інформації, яка стосується події, що досліджується, також було б неправильно. Безумовно, у понятті слідчої ситуації головну роль відіграє його інформаційна основа: співвідношення між наявними та відсутніми відомостями про обставини розслідуваної події, особистість злочинця. Кількісно-якісна характеристика кримінально-релевантної інформації, що надійшла з різних джерел у розпорядженні слідчого на певний момент розслідування, і обумовлює певну інформаційну модель стану розслідування. Однак завдання, які виникають під час розслідування, детермінуються не тільки набором відомостей про обставини злочину, але й іншими факторами: поведінкою і позицією учасників злочину (небажанням давати свідчення, протидією розслідуванню в різних формах і ін.), тривалістю часу з моменту вчинення злочину, наявністю чи відсутністю свідків-очевидців, вирішеністю чи невирішеністю поставлених раніше завдань та ін.

Наділяючи поняття слідчої ситуації тими чи іншими властивостями, необхідно визначити її призначення, її функції. Від цього залежить правильне тлумачення сутності зазначеного поняття.

Так, Р. С. Белкін вважає, що слідча ситуація — поняття, яке належить до розділу слідчої тактики і обумовлює насамперед тактику конкретних слідчих дій.

Ряд авторів (І. О. Возгрін, О. М. Васильєв, Є. П. Іщенко) відносять проблему слідчої ситуації до теоретичних положень методики розслідування злочинів, оскільки саме слідча ситуація визначає вибір напрямку розслідування і дозволяє вирішувати завдання стратегічного значення на кожному його етапі.

Інші автори (О. Я. Баєв, І. Ф. Герасимов) вважають проблему слідчої ситуації об'єктом дослідження як криміналістичної тактики, так і криміналістичної методики розслідування у залежності від того, які функції вона виконує, які завдання — тактичні чи методичні — обумовлює.

Нарешті, деякі криміналісти (Л. Я. Драпкін, В. А. Образцов, Н. П. Яблоков) розглядають слідчу ситуацію, як загальнокриміналістичну проблему і відносять її до теоретичних та методологічних основ і принципів криміналістики, оскільки її роль для розслідування багато в чому визначальна і багатозначна, бо вона відображує правовий, техніко- і тактико-криміналістичний, методичний, інформаційний, організаційно-управлінський, оперативно-розшуковий, психологічний аспекти. При цьому В. А. Образцов правильно, на наш погляд, звертає увагу на те, що слідча ситуація характеризує не тільки фактичне положення, стан розслідування, але і його стратегічний та тактичний потенціали, містить перспективний початок розслідування, обумовлює розробку і реалізацію його подальшої програми [12].

Таким чином, дослідження проблеми слідчої ситуації може проводитися з позицій загальнокриміналістичних — як вчення, теорія; тактико-криміналістичних — як багатокомпонентний фактор, що детермінує тактику слідчої дії, вибір тактичних прийомів; методико-криміналістичних — як інформаційна модель, яка містить систему відомостей про стан розслідування, що дозволяє оцінювати ступінь вирішеності пізнавальних завдань, визначати напрямки і методи наступної слідчої діяльності у кримінальній справі в цілому.

Сказане дає можливість виділити основні методико-криміналістичні властивості і функції слідчої ситуації, з урахуванням яких здійснюється її аналіз:

1. Конкретна слідча ситуація створюється за рахунок наявної на даний момент розслідування криміналістично-значимої інформації про подію в цілому (її характер, наявні кримінально-релевантні ознаки), її окремі обставини (спосіб і знаряддя здійснення злочину, місце і час, дані про потерпілого, предмет посягання), про особистість злочинця (встановлений і затриманий; встановлений, але не затриманий; не встановлений, але є певні відомості про нього; чіткі відомості про нього відсутні).

2. При оцінюванні слідчої ситуації слід взяти до уваги характер джерел інформації (живі люди, трупи, речі, сліди), а також час, що минув з моменту вчинення злочину і до моменту надходження повідомлення про цей злочин.

3. Сукупність наявної інформації повинна виводити на постановку ряду завдань, на зміст слідчих версій і на систему слідчих і оперативно-розшукових дій, що здійснюються у певній послідовності за розробленою програмою розслідування.

4. Потрібно враховувати, що слідча ситуація — явище динамічне і тому вимагає її постійного аналізу і коректування версій і завдань, що ставляться, а отже, і програми розслідування.

5. Особливе методичне значення має виділення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрямок, а також після закінчення первісних слідчих дій, коли підсумовується вся отримана на попередньому етапі інформація і визначаються завдання повного розкриття злочину.

Такими вбачаються особливості сприйняття конкретних слідчих ситуацій і значення їх аналізу для визначення напрямів, засобів і методів розслідування.

Метою розробки теоретичних положень методики має бути типізація слідчих ситуацій з досліджуваних категорій злочинів шляхом виділення характерних та істотних рис у їхній інформаційній структурі.

Саме виділення типових ситуацій, науково-криміналістичний їх аналіз дозволяють формулювати адекватні тактичні завдання і рекомендувати відповідну програму діяльності з розслідування злочинів визначеної категорії.

В окремих методиках доцільно виділяти й аналізувати типові слідчі ситуації стосовно етапів розслідування, розрізняючи вихідні ситуації, що складаються на момент порушення кримінальної справи; проміжні або наступні — ситуації, що створюються під час і після вирішення початкових завдань розслідування на його подальшому і завершальному етапах.

При цьому потрібно цілком підтримати авторів, які вважають, що така їх типізація повинна провадитися на основі одного-двох компонентів інформаційного характеру, що забезпечує цілеспрямованість, методичну і тактичну змістовність усього ходу розслідування. «Якщо ж узяти до уваги компоненти психологічного, тактичного, матеріального й іншого характеру, — як вірно відзначає В. А. Журавель, — то такий багатозначний склад слідчої ситуації, велика кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів не дозволять (чи принаймні стануть на перешкоді) здійснення типізації слідчих ситуацій» [13].

Що стосується оцінки слідчої ситуації, то це надзвичайно важлива розумова робота, яка сприяє логічному прийняттю правильного методичного і тактичного рішення. Адекватній оцінці слідчих ситуацій також мають сприяти теоретичні розробки, спрямовані на класифікацію їх, виділення різновидів на основі різних підстав у межах визначеного типу. Так, виділяють прості і складні, проблемні, сприятливі і несприятливі та інші види слідчих ситуацій, особливості яких відображуються в методиці розслідування окремих видів злочинів і в криміналістичній тактиці.

Ситуативний принцип методики розслідування таким чином обумовлює необхідність побудови методичних рекомендацій у такій логічній послідовності: типова слідча ситуація — її характеристика — типові завдання і версії — рекомендована система слідчих і оперативно-розшукових дій у вигляді відповідних програм розслідування — перспективна типова ситуація, що прогнозується на наступному етапі розслідування.

Література

1. Возгрип И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. — Мп.: Высшая шк., 1983. — С. 160–161.
2. Васильев А. П., Яблоков П. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — С. 133–135.
3. Онучин А. П. Вопросы ситуативной методики и тактических операций при расследовании преступлений // Тактические операции и эффективность расследования: Межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1986. — С. 22–34.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. — 3-е изд., доп. — М.: ЮПИТИ-ДАПА, Закон и право, 2001. — С. 630.
5. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. — Свердловск: Урал. гос. ун-т, 1975. — С. 173.
6. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Следственные ситуации и раскрытие преступлений: Межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1975. — С. 26–44.
7. Криминалистика / Под ред. А. Г. Филиппова. — М.: Юриспруденция, 2000. — С. 244.
8. Криминалистика / Под ред. П. П. Яблокова. — М.: Юрист, 1999. — С. 48.
9. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2001. — С. 209.
10. Лисиченко В. К., Баток О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1988. — Вып. 36. — С. 3–9.
11. Матусовский Г. А. Экономические преступления: Криминалистический анализ. — Х.: Консум, 1999. — С. 143.
12. Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. — М.: Юрист, 1999. — С. 281–282.
13. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1995. — Вып. 47. — С. 62–67.

УДК 343.982

В. О. Комаха,
канд. юрид. наук, доцент кафедри криміналістики ОНЮА,
В. В. Комаха,
студентка прокурорсько-слідчого факультету ОНЮА

**АЛЬФОНС БЕРТІЛЬОН — ТВОРЕЦЬ СУЧАСНОЇ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОПЕРАТИВНОЇ ФОТОГРАФІЇ**

Днем народження фотографії визнають у всьому світі 7 січня 1839 р. — день, коли відомий французький вчений Д. Араго зробив доповідь на засіданні Французької Академії Наук про досягнення і можливість отримання зображення різних об'єктів за допомогою дії світла, які були відкриті Л. Дагером і Ж. Ньєпсом. Після цього обнародування фотографія стала незамінним помічником у всіх сферах діяльності людини, її почали також використовувати і у боротьбі зі злочинністю. Один з перших описаних випадків використання фотографії французькою поліцією датується 1841 р. В бельгійській в'язниці «Форрест» в 1843–1844 рр. були зроблені перші фотознімки злочинців [1]. У 1855 р. в Лозанні було зроблено напевно першу у світі ідентифікацію особи за допомогою фотознімків. В 80-і рр. XIX ст. починають створювати Фотоальбоми злочинців в Берліні, Парижі, інших містах Європи [2]. Зокрема, Фотоальбоми зло-